

Дејан ЦРНЧЕВИЋ
Историјски институт
Београд

О МОГУЋОЈ ПРВОБИТНОЈ ФУНКЦИЈИ ЦРКВЕ УСПЕЊА ПРЕСВЕТЕ БОГОРОДИЦЕ У СМЕДЕРЕВУ

Смештена на мањем узвишењу у средишту урбаног језгра савременог града Смедерева, на заравни у подножју виса, у новијој историји насеља познатог као тзв. Карађорђево брдо, црква Успења Пресвете Богородице данас представља једини у целости очуван сакрални топос последње престонице српске средњовековне државе – утврђеног града Смедерева. Саграђена више стотина метара ван контекста некадашње средњовековне фортификације, а данас уклопљена у оквире једне новије цеметралне целине, тзв. старог градског гробља, она једина преостаје да сведочи о сакралним садржајима којима је, као год и сваки други тога ранга у то доба, смедеревски средњовековни утврђени град, заједно са својим предграђем и околином, био посебно обележен. Настала, данас већ сасвим извесно, у истим бурним временима када је настајао и оближњи утврђени град, црква Успења Пресвете Богородице у Смедереву неизбежно је својим, сада већ више од пола миленијума дугим трајањем, неодвојиво везана за историјски усуд оближњег утврђења. Стога се Смедеревска тврђава и ова, данас такође сасвим извесно, само једна од више некадашњих црква за њу везаних, морају, чини се нужно, сагледавати повезано.

Настанак Смедеревске тврђаве и њена свега око три деценије дуга, али зато изразито драматична историја, као престонице последњег изданка српске средњовековне државе, напором модерне критичке историографије, данас су, рекло би се, већ готово сасвим познати. Такође, сада већ вишедеценијска археолошка истраживања и архитектонска испитивања комплекса овог утврђења учинила су многобројне некадашње садржаје овог веома сложеног градитељског подухвата српске позно-

средњовековне секуларне архитектуре много извеснијим.¹ Но, и поред тога, као да тегобни и у понечем магловити догађаји краја једне веома дуго просперитетне и снажне државе, каква је била српска у средњем веку, и надаље ипак остављају загонетним и за истраживаче недокучивим многа питања најраније историје ове тврђаве, а посебно сакралних објеката за њу везаних.

¹ О архитектонском склопу, резултатима археолошких истраживања, те конзерваторско-рестаураторским напорима на санацији и презентацији комплекса Смедеревске тврђаве данас постоји већ веома обимна литература: М. Кашанин, *Смедеревски град*, Српски књижевни гласник књ. XXXI, бр. 4, Београд 1930, 277-280; *Споменица петстогодишњице Смедеревског града деспота Ђурђа*, Београд 1931, 1990²; Ђ. Бошковић, *Споменица петстогодишњице смедеревског града* (приказ књиге), *Старинар VIII-IX*, Београд 1934, 326-329; М. Кашанин, *Цивилна и војна архитектура у средњовековној Србији*, Уметнички преглед књ. II, бр. 10, Београд 1939, 295-299; Ђ. Бошковић, *Стање средњовековних споменика у југозападној Србији, Космету и североисточном делу Црне Горе*, Музеји 1, Београд 1948, 105; Арх. И. З. (дравковић), *Смедеревска тврђава после експлозије у 1941. и после експлозије у 1944. години*, Музеји 1, Београд 1948, 149-150; А. Дероко, *Средњовековни градови у Србији, Црној Гори и Македонији*, Београд 1950, 147-149; Арх. С. М. Ненадовић, *Конзервација натписа на Деспотовој кули у Смедереву*, Музеји 6, Београд 1951, 155-160; А. Дероко, *Смедеревски град. Становање у једном нашем средњовековном граду и још неки други нерешени проблеми*, *Старинар II*, Београд 1951, 59-98; Арх. С. М. Ненадовић – Арх. Д. Ст. Павловић, *Преглед рада Завода за заштиту и научно проучавање споменика културе НР Србије (1950-1953)*, Зборник заштите споменика културе IV-V, Београд 1955, 350; Арх. С. М. Н. (енадовић), *Уређење Смедеревског града*, Саопштења I, Београд 1956, 75-84; *Археолошки споменици и налазишта II. Централна Србија*, Београд 1956, 55-56, 85-86, 133; А. Дероко – С. Ненадовић, *Смедеревски град. Испитивања 1956. године*, *Старинар VII-VIII*, Београд 1958, 181-194; А. Дероко – И. Здравковић, *Заштита остатака дворца деспота Ђурђа у Смедеревском граду*, Зборник заштите споменика културе IX, Београд 1958, 49-78; И. Здравковић – А. Дероко, *Конзерваторско-испитивачки радови у Малом граду Смедеревске тврђаве 1958. године*, Зборник заштите споменика културе X, Београд 1959, 137-148; D. Pribaković, *Ostava iz XV veka u Malom gradu Smederevske tvrđave*, *Vesnik Vojnog muzeja JNA* 6-7, Београд 1962, 55-96; D. Pribaković, *Neki novi momenti u istraživanju Malog grada Smederevske tvrđave u 1961. godini*, *Vesnik Vojnog muzeja JNA* 8-9, Београд 1963, 127-151; А. Дероко, *Средњовековни градови на Дунаву*, Београд 1964, 23-25; J. Нешковић, *Смедеревски град*, Архитектура и урбанизам 31, Београд 1965; Д. Ст. Павловић, *Досадашње акције на заштити Смедеревске тврђаве*, Саопштења VIII, Београд 1969, 193-196; И. Здравковић, *Смедерево – највећа српска средњовековна тврђава (саграђена 1430. године под руководством византијског архистратега Ђорђа Кантакузина)*, *Старинар XX*, Београд 1970, 423-429; И. Здравковић, *Средњовековни градови у Србији*, Београд 1970, 74-76; J. Нешковић, *Смедеревски град*, Смедерево 1968, 1975²; М. Поповић, *Smederevska tvrđava – Mali grad*, *Arheološki pregled* 18, Београд 1976, 115-120 + t. XLVI; М. Поповић, *Mali grad – Smederevska tvrđava*, *Arheološki pregled* 19, Београд 1977, 110-111; М. Поповић, *La résidence du despote Djurdj Branković dans le châtelet la forteresse de Smederevo*, *Balcanoslavica* 7, Прилеп 1978, 101-112; М. Поповић, *Катије Смедеревског града*, *Старинар XXVIII-XXIX*, Београд 1979, 213-232; С. Ненадовић, *Размишљања о архитектури цркве Благовештења деспота Ђурђа Бранковића у Смедереву*, Зборник Народног музеја IX-X, Београд 1979,

О околностима и разлозима успостављања нове, последње у низу позносредњовековних престоница српске државе, одабиру нове локације за њу и грађењу смедеревског утврђеног града ради те намене, као да се готово све зна. Одлука о њеном грађењу била је, чини се мањим делом резултат слободног избора, а највећим иницирана веома сложеним и неповољним политичким приликама у којима се нови владар Ђурађ Бранковић нашао по ступању на престо српске државе у јесен 1427. године.² Једну од најнеповољнијих представља чињеница да су у кратком времену изгубљене обе некадашње престонице његових претходника –

403-416; М. Поповић, *Ordnance in the Defensive System of the Smederevo Fortress during the Fifteenth Century*, *Balkanoslavica* 10, Прилеп 1983, 107-127; М. Ђоровић – Љубинковић, М. Цуњак, *Истраживања сакралног комплекса у Смедеревској тврђави у току 1982. године*, Гласник ДКС 7, Београд 1983, 50-52; Н. Јоцовић, *Смедеревска тврђава у функцији одбране Смедерева од плавних вода Дунава*, Гласник ДКС 7, Београд 1983, 68-73; Н. Јоцовић, *Једно изузетно конзерваторско – конструктивно остварење у Смедеревском граду*, Гласник ДКС 7, Београд 1983, 82-85; Н. Јоцовић, *Рестаураторско – конзерваторска остварења у 1983. години и даље перспективе заштите комплекса Смедеревске тврђаве*, Гласник ДКС 8, Београд 1984, 49-51; М. Цуњак – М. Ђоровић-Љубинковић, *Смедеревска тврђава – сакрални комплекс*, *Arheološki pregled* 24, Београд 1985, 174-178 + t. LXXXV-LXXXVI; М. Цуњак, *Смедеревска тврђава – сакрални комплекс*, *Arheološki pregled* 25, Ljubljana 1986, 86-90 + t. XLIII-XLV; М. Цуњак, *Прилози познавању српске средњовековне материјалне културе*, Саопштења XVIII, Београд 1986, 229-238; Н. Јоцовић, *Обнова Главне капије Малог града Смедеревске тврђаве 70 година после њеног разарања 1915 – 1985*, Гласник ДКС 10, Београд 1986, 24-25; Н. Јоцовић, *Обновљене велике камене степенице Малог града Смедеревске тврђаве*, Гласник ДКС 11, Београд 1987, 80-81; М. Цуњак, *Смедерево – Велики град*, *Arheološki pregled* 28, Ljubljana 1989, 189-190; М. Цуњак, *Метално оруђе из Смедеревске тврђаве*, *Viminacium* 8-9, Пожаревац 1994, 87-130; Н. Јоцовић, *Смедеревски град. Токови и перспективе заштите, презентације и коришћења*, Гласник ДКС 19, Београд 1995, 32-35; М. Цуњак – Д. Радовановић, *Смедеревска тврђава. Резултати археолошких истраживања на кули 10 у 1994. години*, Гласник ДКС 19, Београд 1995, 116-118; М. Цуњак, *Прилог проучавању историје Деспотовине и Смедерева*, *Саборност* 3-4, год. I, Пожаревац 1995, 80-100; М. Цуњак, *Некропола у југоисточном делу Великог града Смедеревске тврђаве*, Саопштења XXVII-XXVIII, Београд 1996, 173-192; М. Цуњак, *Црквени комплекс у југоисточном делу Великог града Смедеревске тврђаве*, *Саборност* 1, год. II, Пожаревац 1996, 64-87; М. Цуњак – Љ. Марковић-Николић, *Античке и средњовековне некрополе Смедерева*, Смедерево 1997; М. Цуњак, *Смедеревска тврђава – новија истраживања*, Смедерево 1998; М. Поповић, *Ка проблему средњовековних цркава Смедеревског града*, *Старинар* L, Београд 2001, 201-219; М. Поповић, *Млађан Цуњак, Смедеревска тврђава – новија истраживања, Смедерево 1998.* (приказ књиге), *Старинар* L, Београд 2001, 319-323; М. Поповић, *Смедеревска тврђава, Утврђења у Србији*, Смедерево 2003, 34-35; М. Поповић, *Смедеревски град – проблеми истраживања и обнове*, *Смедеревски зборник* 1, Смедерево 2007, 29-41.

² О сложеним политичким приликама у време доласка на власт Ђурађ Бранковића види незаобилазно монографско дело: М. Спремић, *Деспот Ђурађ Бранковић и његово доба*, Београд 1994, 89-121.

Крушевац и Београд. Изградња новог престоног града наметала се тако као најпреча потреба.³

На основу сада већ добро проучених извора, данас је, барем у најширим оквирима, готово сасвим извесна и хронологија њеног грађења. Започета готово извесно уз знање турског султана,⁴ тј. након успостављања српско-турског мира, вероватно већ у пролеће 1428. године,⁵ изградња новог средишта државе, услед тегобних историјских догађаја, морала је бити остваривана дуго и у више етапа. Као коначан резултат ових напора настало је једно од најизванреднијих остварења позносредњовековне фортификационе архитектуре у нас, сачињено, као што је познато, из три јасно разграничене целине:⁶ 1) мањег утврђења (тзв. Мали град, површине око 1600 m²),⁷ троугаоног облика основе, изгледа првобитно замишљеног као самостално, са примарно резиденцијалним функцијама владарског двора, које би се, по угледу на европске примере, чини се с правом, могло

³ О политичким околностима и објективним разлозима за избор Смедерева као места за изградњу нове престонице види такође: М. Спремић, *Деспот Ђурађ Бранковић и његово доба*, Београд 1994, 122-134.

⁴ О томе да је утврђени смедеревски град грађен мимо знања турског султана извештавају поједини каснији турски хроничари. Такав случај представља нпр. вест турског хроничара Уруца. О овоме види: Н. Филиповић, *Неколике биљешке око Смедерева*, Ослобођење градова у Србији од Турака 1862-1867, Београд 1970, 122-123.

⁵ О времену почетка градње Смедеревске тврђаве види: М. Спремић, *Деспот Ђурађ Бранковић и његово доба*, Београд 1994, 123-124. Византијски историчар Дука (Ducas, *Istoria Turco-bizantina (1341-1462)*, ed. V. Grecu, Bucuresti 1958, 257) и Константин Михаиловић (Константин Михаиловић из Островице, *Јаничарево успомене или турска хроника*, Београд 1986, 105) везују почетке зидања нове српске престонице за догађај удаје Ђурђево кћери Маре за турског султана Мурата II, те њеног слања у султанов харем. Пападрианос сматра да се то збило 4. септембра 1435. године (I. A. Papadrianos, *The Marriage-Arrangement between Constantine XI Paleologus and the Serbian Mara (1451)*, *Balkan Studies* 6 (1965), 134). Но, ова Дукина вест не мора се сматрати супротстављеном мишљењу да је зидање Смедерева започето 1428. године. Година 1435. може бити година венчања, али има мишљења да је брак био уговорен много раније. О овоме види: Р. Ђук, *Царица Мара*, *Историјски часопис XXV-XXVI*, Београд 1978-1979, 53-95.

⁶ За прецизније термилошко разграничење појединих целина унутар овог средњовековног града види рад: М. Поповић, *Смедеревски град – проблеми истраживања и обнове*, *Смедеревски зборник 1*, Смедерево 2007, 32-33.

⁷ Овај сегмент данашње Смедеревске тврђаве саграђен је, ванредним напором и у рекордном року, до 1430. године. О томе сведочи монументални натпис сачињен од опеке узидане у јужну страну зида тзв. Деспотове куле Малог града. О овом натпису види: *Стари српски записи и натписи I*, (ed. Љ. Стојановић), Београд 1902, No 235; Арх. С. М. Ненадовић, *Конзервација натписа на Деспотовој кули у Смедереву*, *Музеји* 6, Београд 1951, 155-160; А. Дероко, *Смедеревски град. Становање у једном нашем средњовековном граду и још неки други нерешени проблеми*, *Старинар II*, Београд 1951, 85-92; Арх. С. М. Н. (енадовић), *Уређење Смедеревског града*, *Саопштења I*, Београд 1956, 84.

означити појмом замка,⁸ а у коме су били смештени *палата*, као стамбени део двора, и посебно *репрезентативно здање*, са двораном великих димензија на спрату;⁹ 2) преосталог, далеко већег дела данашње тврђаве (тзв. Велики град, површине око 10 ha), саграђеног јужно од већ подигнутог резиденцијалног утврђења-замка, а обележеног изразито јаким двојним бедемима, са веома високим и снажним кулама;¹⁰ 3) насељеног подграђа или предграђа, смештеног изван ових бедема, сва је прилика у пољу јужно од зидина данашње тврђаве, вероватно утврђеног опкопима и палисадама.¹¹

⁸ Напор ка јаснијем терминолошком разграничењу појмова утврђења и замка у секуларној архитектури српских земаља позног средњег века представља рад: М. Поповић, *Замак у српским земљама позног средњег века*, ЗРВИ XLIII, Београд 2006, 189-207.

⁹ Овај део Смедеревске тврђаве (тзв. Мали град) данас је у потпуности археолошки истражен и архитектонски испитан. О њему постоји низ објављених радова: А. Дероко – С. Ненадовић, *Смедеревски град. Испитивања 1956. године*, Старинар VII-VIII, Београд 1958, 181-194; А. Дероко – И. Здравковић, *Заштита остатака дворца деспота Турђа у Смедеревском граду*, Зборник заштите споменика културе IX, Београд 1958, 49-78; И. Здравковић – А. Дероко, *Конзерваторско-иститивачки радови у Малом граду Смедеревске тврђаве 1958. године*, Зборник заштите споменика културе X, Београд 1959, 137-148; D. Pribaković, *Ostava iz XV veka u Malom gradu Smederevske tvrđave*, Vesnik Vojnog muzeja JNA 6-7, Београд 1962, 55-96; D. Pribaković, *Neki novi momenti u istraživanju Malog grada Smederevske tvrđave u 1961. godini*, Vesnik Vojnog muzeja JNA 8-9, Београд 1963, 127-151; М. Поповић, *Смедеревска тврђава – Мали град*, Археолошки преглед 18, Београд 1976, 115-120 + t. XLVI; М. Поповић, *Мали град – Смедеревска тврђава*, Археолошки преглед 19, Београд 1977, 110-111; М. Поповић, *La résidence du despote Djuradj Branković dans le château la forteresse de Smederevo*, Balcanoslavica 7, Прилеп 1978, 101-112; М. Поповић, *Катије Смедеревског града*, Старинар XXVIII-XXIX, Београд 1979, 215-222; М. Цуњак, *Смедеревска тврђава – новија истраживања*, Смедерево 1998, 73-84; М. Поповић, *Смедеревска тврђава, Утврђења у Србији*, Смедерево 2003, 34.

¹⁰ Овај сегмент Смедеревске тврђаве саграђен је током четврте деценије XV века, вероватно до првог заузимања Смедерева од стране Турака 1439. године

¹¹ Једна вест већ поменутог турског хроничара Уруца можда даје могућност за нешто одређеније датовање почетка и краја изградње појединих сегмената Смедеревске тврђаве. Наиме, без обзира на то што о изградњи смедеревске тврђаве говори као о подухвату који српски деспот изводи мимо знања турског султана, овај турски хроничар, као савременик догађаја, оставља забележене године градње. Тако се у старијем рукопису његове хронике, који се чува у Оксфорду, налази следећи навод: „Вуков син саградио је Смедерево хицранске 831 (тј. 22. X 1427 - 10. X 1428. год.)... Хицранске 838 (тј. 7. VIII 1434 - 26. VII 1435. год.): у тој години Вуков син деспот завршио је Смедерево, а султан Мурад је опет мировао у Једрену“ (*Die Frühosmanischen Jahrbücher des Urudsch*, (ed. F. Babinger), Hannover 1925, 49; Н. Филиповић, *Неколике биљешке око Смедерева, Ослобођење градова у Србији од Турака 1862-1867*, Београд 1970, 122). Прва наведена година можда би могла бити година почетка градње тзв. Малог града, а друга година завршетка изградње тзв. Великог града. У том случају, Мали град би био саграђен, као што се зна, у периоду од две године (1428-1430), а Велики град у периоду од наредних пет (1430-1435), дакле, као што се и држи, сигурно пре 1439. године. О овоме види и: М. Поповић, *Ка проблему средњовековних цркава Смедеревског града*, Старинар L, Београд 2001, 213-214.

Избором места у плодној равници, на језичку копна насталом уз ушће двеју река, али и троугаоним обликом, структуралном концепцијом, добрим делом концептом одбране, те начином грађења потпуно у складу са традицијом источноевропске фортификационе архитектуре, последња српска средњовековна престоница настала је очигледно на подобије, за источни део хришћанске васељене и тада необоривог идеала престоног града, али рекло би се и града уопште – престонице Ромеја, града Цариграда. Коначно, смедеревски утврђени град, структурним и значењским односом између свог резиденцијалног дела, као седишта власти, и градског насеља, у једном другом времену, краја средњег века, као да је сачувао однос акрополис-полис, преузет из далеке позноантичке епохе.¹²

Како је просторно већи сегмент тврђаве (тзв. Велики град) био намењен за градско насеље, у њему су били смештени и сви садржаји неопходни за нормално одвијање градског живота. Тако су ту, поред нужних стамбених, привредних и војних садржаја, успостављени и основни сакрални топоси престонице. У идеалној визији средњовековног града, а посебно града-престонице државе и будућег последњег штита њене одбране, они су били не само жељени, него и неизоставно неопходан темељ њеног устројства. Њени сакрални топоси чинили су темељ духовног устројства града, његову симболичну вертикалу, али и мистични основ његове чудесне одбране од реалних непријатеља, његову симболичну хоризонталу.

Но, питање средњовековних цркава утврђеног смедеревског града и његове непосредне околине није тако једноставно. Иако је последња престоница српске средњовековне државе и резиденција последњег великог владара забележена у многобројним историјским изворима првога реда, о њеним сакралним садржајима није остало много писаних трагова. Већ више од пола века дуга систематска и научно утемељена археолошка истраживања њеног монументалног простора у нечем су помогла разрешењу ове енигме. Но, као да одређене дилеме и даље остају.

Једини сасвим поуздани писани историјски помени средњовековних цркава смедеревског утврђеног града остају они у којима се исцрпно говори о ванредно значајном догађају из последњих година Деспотовине – преносу моштију Св. Апостола и Јеванђелисте Луке из епирског града Рогоса у Смедерево 1453. године. Овај догађај је прилично исцрпно описан у два прозна састава, данас сачувана само у по једном

---

¹² О овоме види: В. Кораћ, *Од кастрона ка полису*, Трећа југословенска конференција византолога, Београд-Крушевац 2002, 23-28.

препису, настала у деценијама непосредно по овом догађају.¹³ Из текста рукописа који се чува у Националној библиотеци у Паризу (рукопис Slave 46) сазнајемо само да су мошти Св. Апостола Луке донете у Смедерево и положене „у храм Св. Благовештења Пресвете Богородице, у митрополију смедеревску“ 12. јануара 1453. године. Нешто исцрпније о читавом догађају говори рукопис који се чува у Патријаршијској библиотеци у Београду (рукопис бр. 165). На основу излагања у њему јасно је да су мошти Св. Апостола Луке по приспећу у Смедерево биле прво положене „у придворну цркву“, потом навече унесене у двор на свечано бденије, а сутрадан поново унете „у цркву“, да би, након службе у њој и литије с њима по зидинама града, поново биле унесене и положене „у митрополију“, коју је управо сазидао и украсио деспот Ђурађ.¹⁴ На основу ових већ више пута детаљно истраживаних текстова, чини се, већ сасвим извесно и јасно да је утврђени град Смедерево имао унутар својих зидина барем две у њима споменуте цркве – ону која је означена као придворна и другу, катедралну цркву смедеревског митрополита, означену као Митрополија, а посвећену празнику Благовести, коју је

¹³ Први рукопис, према воденом знаку, датован у крај седме или почетак осме деценије XV века, налази се у Националној библиотеци у Паризу (рукопис Slave 46). О њему види: И. Павловић, *О Св. Луци и пренашању његовог тела*, Гласник СУД LI, Београд 1882, 70-100; М. Башић, *Из старе српске књижевности*, Београд 1931, 289-294; Ђ. Сп. Радојичић, *Антологија старе српске књижевности (XI-XVIII века)*, Београд 1960, 192-193; Ђ. Трифунчић, *Примери из старе српске књижевности*, Београд 1975, 118-124; Т. Јовановић, *Инвентар српских ћирилских рукописа Народне библиотеке у Паризу*, Археографски прилози 3, Београд 1981, 311; Л. Павловић, *Прозни и песнички списи настали у Смедереву 1453-1456. године*, Смедерево 1983, 33-45. Други рукопис, настао током шесте деценије XV века, чува се у Патријаршијској библиотеци у Београду (рукопис бр. 165). О њему види: I. Ruvargac, *O prienosu tiela Sv. Luke u Smederevo*, Rad JAZU V, Zagreb 1868, 178-186; *Стари српски записи и натписи I*, (ед. Љ. Стојановић), Београд 1902, No 412, 1347; Ђ. Сп. Радојичић, *Антологија старе српске књижевности (XI-XVIII века)*, Београд 1960, 190-191; Д. Богдановић, *Инвентар ћирилских рукописа у Југославији (XI-XVII века)*, Београд 1982, 34; Л. Павловић, *Прозни и песнички списи настали у Смедереву 1453-1456. године*, Смедерево 1983, 7-29. У новије време значајан допринос проучавању ових прозних састава дала је Т. Суботин-Голубовић у неколико својих радова: Т. Суботин-Голубовић, *Смедеревска служба преносу моштију Св. Апостола Луке*, Српска књижевност у доба Деспотовине, Деспотовац 1998, 133-157; eadem, *Свети Апостол Лука – последњи заштитник српске Деспотовине*, Чудо у словенским културама, Нови Сад 2000, 167-178; eadem, *Како разумети речи „множаје олимпијског позоришта“ у повести о преносу моштију Св. Апостола Луке у Смедерево?*, Трећа југословенска конференција византолога, Београд-Крушевац 2002, 157-164.

¹⁴ За реконструкцију читавог догађаја преноса моштију Св. Апостола Луке у Србију, на основу поменутих извора, и његово потпуније значењско тумачење види: Д. Поповић, *Мошти Светог Луке – српска епизода*, Под окриљем светости, Београд 2006, 295-317.

сазидао и украсио сам деспот. Сасвим издвојено излагање и термилошки јасно раздвајање ових двеју цркава (придворна и митрополијска), чини нам се, не допушта више могућност њиховог поистовећења и мешања.¹⁵

Но, ако се извесно и радило о две различите цркве, питање њихове хронологије грађења, локације у контексту града и посебно могуће идеалне реконструкције њиховог архитектонског изгледа постаје много сложеније. Наиме, давно су примећени или у истраживањима откривени поједини делови несумњиво средњовековне архитектуре града који су коришћени у изградњи одређених његових садржаја током турске управе над њим.¹⁶ Потом су у југоисточном делу тзв. Великог града археолошким истраживањима откривени темељи већег сакралног комплекса, са прилично великом некрополом у којој је сахрањивање вршено у релативно дугом историјском периоду.¹⁷ Објављени резултати истраживања

¹⁵ Супротно мишљење, тј. да се ради о једној истој цркви, изнео је давно Ђ. Бошковић (*Археолошки споменици и налазишта II. Централна Србија*, Београд 1956, 133). С. Ненадовић, у свом раду који се бави могућностима идеалног реконструисања архитектонског изгледа цркве Благовештења у Смедереву, претпоставља могућност постојања двају цркава, али се за њу у потпуности не опредељује (С. Ненадовић, *Размишљања о архитектури цркве Благовештења деспота Ђурђа Бранковића у Смедереву*, Зборник Народног музеја IX-X, Београд 1979, 407). Основни проблем стварао је, чини се, прилично слободан превод оригиналног текста овог прозног састава који је у својој монографији о деспоту Ђурђу Бранковићу дао још Ч. Мијатовић. Забуну, наиме, ствара његов навод да се црква Благовештења, при митрополији, налази „са десне стране поред двора“, кога у оригиналном тексту рукописа нема (Ч. Мијатовић, *Деспот Ђурађ Бранковић II*, Београд 1882, 154). Ово је изванредно приметно и на то указао М. Поповић, доказујући претпоставку о двама црквама (М. Поповић, *Ка проблему средњовековних цркава Смедеревског града*, *Старинар* L, Београд 2001, 205).

¹⁶ О овоме види: *Споменица петстогодишњице Смедеревског града деспота Ђурђа*, Београд 1931, 109; А. Дероко, *Смедеревски град. Становање у једном нашем средњовековном граду и још неки други нерешени проблеми*, *Старинар* II, Београд 1951, 82-95; *Археолошки споменици и налазишта II. Централна Србија*, Београд 1956, 55-56, 85-86, 133; Арх. С. М. Н. (енадовић), *Уређење Смедеревског града*, *Саопштења* I, Београд 1956, 78-79, 83-84; С. Ненадовић, *Размишљања о архитектури цркве Благовештења деспота Ђурђа Бранковића у Смедереву*, Зборник Народног музеја IX-X, Београд 1979, 403-416.

¹⁷ М. Ћоровић – Љубинковић, М. Цуњак, *Истраживања сакралног комплекса у Смедеревској тврђави у току 1982. године*, *Гласник ДКС* 7, Београд 1983, 50-52; М. Цуњак – М. Ћоровић – Љубинковић, *Смедеревска тврђава – сакрални комплекс*, *Arheološki pregled* 24, Beograd 1985, 174-178 + t. LXXXV-LXXXVI; М. Цуњак, *Смедеревска тврђава – сакрални комплекс*, *Arheološki pregled* 25, Ljubljana 1986, 86-90 + t. XLIII-XLV; М. Цуњак, *Некропола у југоисточном делу Великог града Смедеревске тврђаве*, *Саопштења XXVII-XXVIII*, Beograd 1996, 173-192; М. Цуњак, *Црквени комплекс у југоисточном делу Великог града Смедеревске тврђаве*, *Саборност* 1, год. II, Пожаревац 1996, 64-87; М. Цуњак, *Смедеревска тврђава – новија истраживања*, *Смедерево* 1998, 99-114, 121-124, 133-157; М. Поповић, *Ка проблему средњовековних цркава Смедеревског града*, *Старинар* L, Београд 2001, 201-219;

овог комплекса, често, на жалост, неадекватно презентовани и тумачени, као да су само још више компликовали и онако већ веома сложено питање средњовековних цркава смедеревског утврђеног града.¹⁸ Но, последњи покушаји разложнијег сагледавања досадашњих резултата археолошких истраживања као да су дали нешто јаснију слику.¹⁹

Наиме, на локалитету у југоисточном делу тзв. Великог града откривени су темељи старије грађевине триконхалног облика основе, готово извесно сакралне намене, уз коју је касније формирана и некропола насеља које се овде налазило пре зидања Смедеревске тврђаве.²⁰

Уз њих су откривени и темељи једнобродне грађевине са полукружном олтарском апсидом на истоку, припратом квадратног облика основе на западу и правоугаоним певничким просторима на бочним странама, који су, сва је прилика, припадали придворној цркви, коју помињу поменути прозни састави.²¹ Придворна црква је настала вероватно у време зидања тзв. Малог града, тј. између 1428. и 1430. године.²² Могуће да је у њој једно време служио и митрополит, након свог пресељења из Браничева у Смедерево. Вероватно је стога и проширен њен олтарски простор, рушењем првобитне полукружне и грађењем нове полуелипсасте апсиде, у годинама пред прво турско заузеће Смедерева 1439. или убрзо по његовом ослобођењу 1444. године.²³ Фрагментни живописа изведени у фреско техници, пронађени у шуту приликом истраживања олтарске апсиде, сведоче да је она била и осликана. У периоду турске управе градом, црква је претворена у џамију, те је за ту нову намену њена првобитна архитектура многоструко измењена гради-

¹⁸ О овоме види: М. Цуњак, *Смедеревска тврђава – новија истраживања*, Смедерево 1998, 99-114, 133-157 и посебно М. Поповић, *Млађан Цуњак, Смедеревска тврђава – новија истраживања, Смедерево 1998*. (приказ књиге), Старинар L, Београд 2001, 319-323;

¹⁹ М. Поповић, *Ка проблему средњовековних цркава Смедеревског града*, Старинар L, Београд 2001, 201-219;

²⁰ М. Поповић ове темеље хронолошки смешта у касноантичку или рановизантијску епоху, сматрајући их темељима касноантичке меморије, рановизантијске цркве или само дела неке веће сакралне целине (М. Поповић, *Ка проблему средњовековних цркава Смедеревског града*, Старинар L, Београд 2001, 205-206, 211-212). М. Цуњак, међутим, држи да ови темељи припадају цркви саграђеној „негде у X веку“ (М. Цуњак, *Смедеревска тврђава – новија истраживања*, Смедерево 1998, 99-104).

²¹ М. Поповић, *Ка проблему средњовековних цркава Смедеревског града*, Старинар L, Београд 2001, 206-208. М. Цуњак, међутим, држи да су ово темељи цркве Благовештења, подигнуте „крајем прве половине XV века“ (М. Цуњак, *Смедеревска тврђава – новија истраживања*, Смедерево 1998, 105-114).

²² М. Поповић, *Ка проблему средњовековних цркава Смедеревског града*, Старинар L, Београд 2001, 213.

²³ *Ibid*, 208, 214.

тељским захватима извођеним, изгледа, у неколико етапа, вероватно већ крајем XV или почетком XVI века,²⁴ да би поново била враћена у функцију хришћанског богослужења, западног обреда, у време аустријске власти над градом.

Већ споменути многобројни камени фрагменти пронађени на простору Смедеревске тврђаве,²⁵ као год и неки пронађени у новије време,²⁶ уграђени као сполије у објекте саграђене током турског периода управе градом, потицали су, међутим, са цркве чије су димензије биле различите од откривене, а начин зидања и целокупан архитектонски склоп знатно другачији. То такође доказује некадашње постојање још једне цркве у средњовековном смедеревском граду – цркве Благовештења, катедралне цркве смедеревског митрополита и могуће гробне цркве деспота Ђурђа Бранковића, њеног ктитора.²⁷ Но, и поред тога остаје и даље нерешено барем једно веома важно питање за њу везано – њена тачна локација, несумњиво у оквирима тзв. Великог града. У овом тренутку могло би се претпоставити да је њено место могло бити једино у његовом југозападном делу. Тако, и поред више деценија напора, одређени део енигме зване средњовековне цркве Смедеревске тврђаве и даље остаје под велом неизвесности и тајне.

Па ипак у широј околини смедеревског утврђеног града и данас постоји барем једна у целини очувана средњовековна црква, својим положајем и историјом непосредно везана за њега. Као што је истакнуто, на заравни мањег узвишења смештеног на више стотина метара југозападно од самих бедема града, стоји и данас црква посвећена празнику Успења Пресвете Богородице. Иако релативно скромних димензија, она својим изванредно складним пропорцијама и уравнотеженим архитектонским компоновањем, као да заиста представља праву, помало заборављену, драгоценост позносредњовековне архитектуре Моравске Србије.

Црква Успења Пресвете Богородице у Смедереву није остала незапажена у научној јавности.²⁸ Иако је више пута током своје историје

---

²⁴ *Ibid*, 209-210.

²⁵ Види напомену 14.

²⁶ М. Цуњак, *Смедеревска тврђава – новија истраживања*, Смедерево 1998, 117-118.

²⁷ О њеном могућем архитектонском изгледу види: С. Ненадовић, *Размишљања о архитектури цркве Благовештења деспота Ђурђа Бранковића у Смедереву*, Зборник Народног музеја IX-X, Београд 1979, 409-416; М. Поповић, *Ка проблему средњовековних цркава Смедеревског града*, Старинар L, Београд 2001, 216.

²⁸ Историја и архитектура ове цркве тако је већ више пута била предмет интересовања домаћих и европских истраживача: F. Kanitz, *Serbiens byzantinische Monumente*, Wien 1862, 5; Д. С. Милутиновић - М. Валтровић, *Извештај изасланика уметничког одсека г. г. Д. С. Милутиновића и М. Валтровића о своме путовању по Србији*, Гласник СУД XXXVI, Београд 1872, 300-302; M. Waltrowits, 'O *Πρόδρομος*. *Mitteilungen über neue Forschungen auf*

страдала и такође обнављана, она је у свом пола миленијума дугом трајању ипак највећим делом очувала неизмењен сопствени архитектонски склоп и изглед. То је, између осталог, и био разлог да је од самих почетака систематског научног истраживања споменика наше средњовековне архитектуре, крајем XIX и почетком XX века, ова грађевина била предмете интересовања многих пионира у овој врсти научне делатности. Током времена, са нарастањем знања о српском средњовековном градитељству, и црква Успења Пресвете Богородице у Смедереву добијала је своје право место у читавом континууму његовог трајања, а архитектонске вредности овог градитељског остварења пуно значење. Она стога данас јесте незаобилазан сегмент сваког релевантнијег прегледа позносредњовековне архитектуре Моравске Србије.

Но, и поред вишедеценијског писања о овом споменику, многе чињенице везане за његово историјско трајање, као и за његова у нечем необична архитектонска решења, остају готово непознате. Парадоксално, иако саграђена у непосредној близини саме престонице српске средњо-

dem Gebiete serbischer Kirchenbaukunst, Wien 1878, 18; М. Валтровић, *Поглед на стару српску црквену архитектуру*, Глас СКА XVII, Београд 1889, 32; А. Стефановић, *Стара српска црквена архитектура и њен значај*, Српски књижевни гласник IX, Београд 1903, 213-225; G. Millet, *L'ancien art serbe, Les églises*, Paris 1919, 154, 158-159, 163; В. Марковић, *Православно монаштво и манастири у средњовековној Србији*, Сремски Карловци 1920, 144-145; Ј. Петровић, *Град Смедерево у српској историји и књижевности*, Панчево 1922, 45-46; М. Васић, *Жича и Лазарица. Студије из српске уметности средњег века*, Београд 1928, 155-161; Ж. Татић, *Стара црква на смедеревском гробљу*, Старице V, Београд 1930, 55-62; *Споменица петстогодишњице Смедеревског града деспота Ђурђа*, Београд 1931, 26-27; В. Петковић, *Преглед црквених споменика кроз повесницу српског народа*, Београд 1950, 301-302; Ђ. Мано-Зиси, *Стара црква на гробљу у Смедереву*, Старице II, Београд 1951, 153-174; А. Дероко, *Монументална и декоративна архитектура у средњовековној Србији*, Београд 1953, 243-244; арх С. М. Н. (енадовић), *Защитно-конзерваторски радови на манастиру Градцу, Ђурђевим Ступовима, Горњој и Доњој Каменици, Дечанима, Старој Павлици, Придворици, Липљану и Смедеревској цркви*, Саопштења I, Београд 1956, 58; Ђ. Б. (ошковић), *Богородичина црква у Смедереву*, Археолошки споменици и налазишта II. Централна Србија, Београд 1956, 133; Ђ. Бошковић, *Архитектура средњег века*, Београд 1976⁴, 300 (напомена 79а); М. Цуњак, *Археолошка истраживања унутрашњег простора цркве Успења Пресвете Богородице на старом смедеревском гробљу у току 1982. године*, Гласник ДКС 7, Београд 1983, 36-38; М. Цуњак, *Ископавања унутрашњег простора старе цркве у Смедереву*, Саопштења XVI, Београд 1984, 249-257; М. Цуњак, *Црква Успења Пресвете Богородице на смедеревском гробљу*, Смедерево 2, Смедерево 1987, 91-131; Н. Катанић, *Декоративна камена пластика моравске школе*, Београд 1988, 218-221; Д. Д. Митошевић, *Богородичина црква на старом гробљу у Смедереву*, Смедерево 1994; В. Ристић, *Моравска архитектура*, Крушевац 1996, 201-202, 231-232; М. Цуњак – Б. Цветковић, *Црква Успења Пресвете Богородице у Смедереву*, Смедерево 1997; Р. Милошевић, *Древне светиње и храм Богородичиног Успења у Смедереву*, Смедерево 2006, 35-166.

вековне државе, несумњиво у истим деликатним временима када се она ближила своме крају, за разлику од ње, ова црква, и поред многостраних истраживања, остаје пред очима савременог посматрача у дубљој тами од оближњег града. У том погледу она, додуше у нешто блажем виду, као да дели судбину већ споменутих некадашњих смедеревских средњовековних цркава и доприноси њиховој енигматичности. Но, амбивалентно, чињеницом да још увек стоји у свом углавном непромењеном виду, као да истовремено и помаже јаснијем тумачењу питања некадашњег распореда и значења сакралних топоса овог позносредњовековног утврђеног града.

Разумљиво, како то често бива, најнеизвеснија су управо питања њене најраније историје. Наиме, недостатак бројнијих историјских извора онемогућава нам да проникнемо у нека од најосновнијих питања њеног настанка. Тако данас остаје и даље потпуно отворено питање њеног ктитора,²⁹ а много јаснија није ни тачна година њене изградње.³⁰ Но, чини

²⁹ О овом питању у досадашњим истраживањима ове цркве изношена су различита мишљења. Но, она би се сва могла груписати око барем три значајне личности са самог краја трајања Деспотовине – личности деспота Ђурђа Бранковића, његове супруге Јерине и њихових синова, те смедеревског митрополита Атанасија.

³⁰ И поводом овог питања изношена су различита мишљења. Тако је један од првих истраживача српске средњовековне архитектуре, G. Millet, у свом знаменитом прегледу исте, ову цркву, због њених архитектонских одлика, ставио на сам почетак онога што је назвао „Моравском школом“ у сакралном градитељству средњег века код Срба (G. Millet, *L'ancien art serbe, Les églises*, Paris 1919, 154, 158-159, 163). Слично веома рано датовање ове цркве нуди и Ђ. Бошковић, сматрајући да би она „евентуално била савремена Раваници“ (Ђ. Бошковић, *Богородичина црква у Смедереву*, Археолошки споменици и налазишта II. Централна Србија, Београд 1956, 133). Други су је опет смештали у најшире оквире, сматрајући да је „из XIV или из XV века“ (Ј. Петровић, *Град Смедерево у српској историји и књижевности*, Панчево 1922, 46) или „из времена Деспотовине“ (В. Марковић, *Православно монаштво и манастири у средњовековној Србији*, Сремски Карловци 1920, 145), тј. да је „грађена до 1459“ (Ђ. Манозиси, *Стара црква на гробљу у Смедереву*, Старинар II, Београд 1951, 173). Каснији истраживачи износили су нешто одмереније и одређеније ставове, датујући је доста широко у „прву четвртину XV века“ (В. Петковић, *Преглед црквених споменика кроз повесницу српског народа*, Београд 1950, 301) или „најкасније прву половину XV века“ (Ж. Тагић, *Стара црква на смедеревском гробљу*, Старинар V, Београд 1930, 55; М. Цуњак, *Археолошка истраживања унутрашњег простора цркве Успења Пресвете Богородице на старом смедеревском гробљу у току 1982. године*, Гласник ДКС 7, Београд 1983, 38; М. Цуњак, *Ископавања унутрашњег простора старе цркве у Смедереву*, Саопштења XVI, Београд 1984, 249; В. Ристић, *Моравска архитектура*, Крушевац 1996, 231; М. Цуњак – Б. Цветковић, *Црква Успења Пресвете Богородице у Смедереву*, Смедерево 1997, 85), или опет нешто одређеније „после 1410. године“ (М. Васић, *Жича и Лазарица. Студије из српске уметности средњег века*, Београд 1928, 159), „никако пре 1440. године“ (*Споменица петстогодишњице Смедеревског града деспота Ђурђа*, Београд 1931, 26), „између 1430. и 1438. године“ (Д. Д. Митошевић, *Богородичина црква на старом гробљу у Смедереву*, Смедерево 1994, 7) или у „пету деценију XV века“ (Р. Милошевић, *Древне светиње и храм Богородичиног Успења у Смедереву*, Смедерево 2006, 52).

се, ништа мање сложено и неизвесно остало је и питање њене првобитне функције. Намера нам је да, посебно у светлу претходно изнесених сазнања о самом утврђеном смедеревском граду, а нарочито оних о његовим некадашњим сакралним објектима, још једном сагледамо до сада у науци изнесена мишљења о овом сложеном питању и покушамо да, у контексту истих, дођемо до нешто извеснијег одговора.

Већ су и најранији истраживачи ове цркве запазили сложеност питања њене првобитне функције. Недостатак готово било каквог писаног помена о томе чинио се као непремостива препрека. Но, одговор се ипак покушавао наћи.

На самом почетку, сагледавање јединих извесних помена смедеревских средњовековних цркава, оних у два рукописа који описују догађаје преноса моштију Св. Апостола Луке, навело је на помисао да би се данас у целини очувана црква Успења Пресвете Богородице у Смедереву можда могла идентификовати као нека од оних у њима поменутих. Логично, њена близина утврђеном граду, несумњива истоветност времена њиховог настанака, о којој сведоче архитектонске одлике, те положај на посебно истакнутом месту у ширем ареалу града, могли су учинити могућим овакву помисао. Но, готово пре читавог века, оваква размишљања утемељено је одбацио Василије Марковић у свом познатом делу с почетка треће деценије прошлог столећа.³¹ Наиме, слична посвета једном од богородичиних празника – Благовестима и Успењу – некадашње средњовековне катедралне и цркве на оближњем узвишењу наводила је на могућност њихове идентификације, али их, с друге стране, ипак и сасвим јасно разликовала.

Но, без обзира на то, читавих тридесет година касније, као да иста помисао, додуше у нешто другачијем виду, није напуштала један део научне јавности. Тако је средином прошлога века знаменити историчар уметности и професор Универзитета, Владислав Петковић у свом сада већ добро познатом *Прегледу црквених споменика кроз повесницу српског народа*³² изнео претпоставку да је ова средњовековна смедеревска црква била она „у којој су, вероватно, биле смеиштене мошти св. Луке, пренете из Рогуса у Епиру г. 1453.“. Ова теза, међутим, као да није имала трајнијег одјека у научним круговима.³³ Са данашње полувековне дистанце оваква

³¹ В. Марковић, *Православно монаштво и манастири у средњовековној Србији*, Сремски Карловци 1920, 144-145.

³² В. Петковић, *Преглед црквених споменика кроз повесницу српског народа*, Београд 1950, 301-302.

³³ Тако је једино Ђ. Мано-Зиси, додуше уз изношење и друге претпоставке о првобитној функцији ове цркве, ипак прихватио и могућност да је она имала и намену да се у њој

претпоставка се, чини се, може лако одбацити. Наиме, пажљивим читањем наведених прозних састава тешко се може претпоставити таква могућност. Несумњиво посебно величанствено уприличен, читав догађај преноса моштију овог светитеља одвија се у оквирима бедема града – у замку (тзв. Малом граду) и самом урбаном језгру града (тзв. Великом граду). Како смо већ навели, нетрулежно тело Св. Апостола уноси се у град, најпре у придворну цркву, за коју би се, по епитету, тешко могло претпоставити да се могла налазити на удаљености од више стотина метара, не само од самог замка (Малог града) у коме се налазио двор, већ и од читавог утврђења, што је случај са црквом Успења Богородичиног. Након тога, током исте вечери, мошти светитељеве се уносе у палату, како би се над њима служило свеноћно бдење. Могуће је претпоставити да је ово чињено не само из симболичких (освећење простора палате телом светитељевим) и богоугодних разлога (служење свеноћног бдења), већ извесно и из безбедносних, тј. намере заштите драгоцених моштију Св. Апостола од могућих крадљиваца.³⁴ Да ово има основа сведочи и чињеница да је, након изношења моштију наредног дана поново посред града, опхода с њима по зидинама и уношења у митрополијску цркву, полазећи на свечано славље, деспот Ђурађ задужио митрополита и дворског епископа да добро чувају светињу, забравивши је катанцима. На основу свега, дакле, тешко је замислити да би, управо из безбедносних разлога, црква у коју су положене мошти, могла бити идентична цркви Успења Пресвете Богородице, саграђеној на узвишењу подаље од утврђеног града, извесно ван његових бедема. Најзад, ови прозни састави изричито наводе цркву Благовештења као катедрални храм смедеревског митрополита и цркву у коју су коначно похрањене мошти Св. Апостола Луке. Црква Успења Богородичиног због својих скромних димензија, никако није могла бити првобитно грађена као катедрална црква смедеревског митрополита. Дакле, првобитна функција ове цркве није била ни та да се у њој чува нетрулежно тело овог Св. Апостола и Јеванђелисте.

Тридесетих година прошлога века, у првом раду који се бавио архитектуром ове цркве на аналитичан начин, Жарко Татић је изнео

похране мошти овог Св. Апостола, што, по њему, само говори „у прилог већег значаја ове грађевине“ (Ђ. Мано-Зиси, *Стара црква на гробљу у Смедереву*, Старице II, Београд 1951, 154).

³⁴ Не треба, наиме, заборавити да су и српски посланици дошли до моштију светитељевих у Рогосу на начин који би по савременим мерилима веома подсећао на крађу, а што у то доба никако није тако тумачено. О феномену „свете крађе“ и „побојне лажи“ у средњем веку види: Д. Поповић, *Мошти Светог Луке – српска епизода*, Под окриљем светости, Београд 2006, 302-303.

тврдњу и о њеној могућој првобитној функцији.³⁵ У уводном делу свог рада, он износи мишљење да је „*утврђени и затворени град Смедерево имао свакако још онда гробље на истом месту на коме је оно и данас а наша мајушина црквица служила му је, вероватно, као гробљанска капела*“.³⁶ Но, аутор, на жалост, изоставља да наведе чињенице на основу којих је извесно да је средњовековни град Смедерево имао „*још онда гробље на истом месту*“. Много деценија касније Млађан Цуњак у мањој монографији ове цркве, писаној заједно са Браниславом Цветковићем, наводи податак о томе да су на простору данашњег тзв. старог гробља у Смедереву, у чијем контексту се сада налази и црква Успења Пресвете Богородице, „*Немци, у току Првог светског рата, приликом уређења свог гробља, нашли пагански храм са скулптуром богиње Нике*“, те да се на основу тога да закључити да је тзв. старо градско гробље у Смедереву „*одржало култни континуитет и да је настало око неког ранохришћанског мартријума, односно цеметралног објекта*“, а да је црква Успења Пресвете Богородице вероватно „*подигнута у циљу одржавања старог култа*“.³⁷ Овај аутор, можда због сажетости излагања у овој монографији мањег обима, такође не наводи разлоге на основу којих изриче тврдњу да је гробље из новијег времена извесно „*настало око неког ранохришћанског мартријума, односно цеметралног објекта*“. Приликом археолошких истраживања унутрашњег простора цркве Успења Пресвете Богородице, изведених у августу 1982. године, откривено је тринаест гробова (осам у западном травеју, пет у наосу, без укопа у олтару).³⁸ Грбови на дубини од око 120 до 200 см припадају првом (старијем) хоризонту сахрањивања, за разлику од укопа који се налазе на дубини од око 90 до 120 см који припадају другом (млађем) хоризонту (најдубљи скелети на коти 88, 70 m; најплићи на коти 89, 77 m). Млађан Цуњак, као руководилац ових истраживања, у раду у којем објављује резултате, наводи да два ископана гроба у западном травеју

³⁵ Ж. Татић, *Стара црква на смедеревском гробљу*, Старице V, Београд 1930, 55-62.

³⁶ Ibid, 55.

³⁷ М. Цуњак – Б. Цветковић, *Црква Успења Пресвете Богородице у Смедереву*, Смедерево 1997, 11. О открићу паганског храма и судбини наведене античке скулптуре исцрпније: Р. Милошевић, *Древне светиње и храм Богородичиног Успења у Смедереву*, Смедерево 2006, 42-43.

³⁸ О овоме види објављене резултате ових истраживања: М. Цуњак, *Археолошка истраживања унутрашњег простора цркве Успења Пресвете Богородице на старом смедеревском гробљу у току 1982. године*, Гласник ДКС 7, Београд 1983, 36-38; М. Цуњак, *Ископавања унутрашњег простора старе цркве у Смедереву*, Саопштења XVI, Београд 1984, 249-257; М. Цуњак – Б. Цветковић, *Црква Успења Пресвете Богородице у Смедереву*, Смедерево 1997, 37-54.

(гробови бр. 7 и 8), откривени на коти 88, 70 m, слободно укопани и без прилога, припадају старијем хоризонту. „Они се налазе у слоју који залази испод темеља цркве. С обзиром да су укопани у здравицу и да залазе испод темеља припрате³⁹ могло би се закључити да припадају некрополи која је претходила изградњи цркве“.⁴⁰ Ово би, по истом аутору, требало да буде једини наведени доказ за тврдњу да је ова црква подигнута „на већ постојећем култном месту, тј. на месту где је било гробље“.⁴¹ Но, већ су изнете сумње у то да је овај пар откопаних гробова довољан доказ за такву тврдњу. „Могли су бити укопани на тој дубини независно од нивоа пода и дубине темеља. Можда се намерно ишло у дубину да се дође до здравице“.⁴²

Можда би помоћ у разјашњењу ове сложене дилеме требало тражити у потпунијем разумевању самог духа православног богослужења за упокојене. Наиме, већ је добро познато да је од најранијих дана централно место у богослужбеном животу и сам идентитет Цркве представљала Св. Литургија, за коју су биле везане и све Св. Тајне. Тако су чиновни крштења, миропомомања, рукоположења, венчања, као год и остали, били неодвојиво везани за служење Св. Литургије, мимо које нису обављани. Пракса њиховог издвајања из литургијског контекста каснијег је датума.⁴³ Заупокојене службе несумњиво спадају у ред најстаријих црквених служби.⁴⁴ У складу са изразитом есхатолошком свешћу ране Цркве, тј. хришћанским доживљајем Цркве као есхатолошке заједнице будућег века, сахрана неког њеног члана била је првобитно повод за свршавање Св. Евхаристије.⁴⁵ Таква пракса постојала је изгледа извесно све до краја VII века.⁴⁶ У Молитвословима (Требницима) већ од IX века, па све до њихове стандардизације у штампаним издањима истих из XVII

---

³⁹ Аутор све време у тексту западни травеј цркве назива припратом.

⁴⁰ М. Цуњак – Б. Цветковић, *Црква Успења Пресвете Богородице у Смедереву*, Смедерево 1997, 38.

⁴¹ *Ibid*, 85.

⁴² Р. Милошевић, *Древне светиње и храм Богородичиног Успења у Смедереву*, Смедерево 2006, 81.

⁴³ О овоме види: Ν. Μιλοσεβις, *Η Θεία Ευχαριστία ως κέντρον της θείας λατρειας*, Θεσσαλονικη 1995.

⁴⁴ Н. Милошевић, *Евхаристијски карактер заупокојених служби*, Теолошки погледи 1-4, Београд 1998, 49-57.

⁴⁵ Тако нпр. Јевсевије Кесаријски наводи да је приликом погребца цара Константина Великог служена Св. Литургија (ευθεος λατρεία) Види: *Εις τον βιον Κωνσταντινου βασιλεως*, Λογος Δ', ЕПЕ 4, 520.

⁴⁶ Н. Милошевић, *Евхаристијски карактер заупокојених служби*, Теолошки погледи 1-4, Београд 1998, 51.

века, изгледа нема више помена везе ове службе са Св. Литургијом, већ она током времена све више добија савремену форму, тј. један вид јутрења својствен манастирским типцима.⁴⁷ Но, и у времену након њиховог издвајања из контекста Св. Литургије, остала је неизбрисива веза помена покојника са њом. Она се огледа у томе што је и током тог времена, а и данас, Св. Литургија остала централно место помена покојних.⁴⁸ Управо из тих разлога „гробља су лежала и леже на неким местима поред цркве, да би умрли хришћани почивали поред оног места где су духовно живели и где су примали духовну храну“.⁴⁹ Дакле, око цркве се могло накнадно образовати гробље. Но, на питање гробља уз њу насталог вратићемо се у даљем излагању.

Доста давно изнесена је такође још једна претпоставка о могућој првобитној функцији ове смедеревске цркве. Наиме, у *Споменици*, издатој поводом прославе петстогодишњице смедеревског утврђеног града, пишући о историји његовог настанка, Љубомир Петровић кратко се осврнуо и на цркву Успења Пресвете Богородице, саграђену у његовој близини.⁵⁰ Том приликом изнео је претпоставку да су ову цркву „*било сам Ђурађ још за живота, било Јерина са синовима, наменили за вечну кућу Бранковића*“, тј. „*да је за тело Деспотово саграђена и нарочита црквица, она на падини брда где је сад гробље*“. Овакву своју претпоставку утемељио је на запаженој сличности у материјалу употребљеном за зидање и орнаментици која је „*изведена римским опекама*“ на овој цркви и утврђеном смедеревском граду, те на, чини се, добро запаженој чињеници да је „*Црква Успења Богородичиног у Смедереву одвајкада била и сувише тескобна за световни храм*“, тј. за обичну парохијску цркву. Но, вероватно управо њене релативно мале димензије, данас прилично слаба осветљеност њене унутрашњости која ствара посебан, помало мистични ефекат, а нарочито издвојеност и локација унутар новије цеметралне целине наводили су и многе друге истраживаче да се по питању њене првобитне функције опредељују за ову претпоставку.⁵¹ Данас је добро

⁴⁷ Осим практичних, превасходне разлоге за ово одвајање изгледа треба тражити у богослужбеној свести Цркве да покојни не може узети физичког учешћа у Св. Литургији, тј. не може се причестити, што је био основни циљ због кога су све Св. Тајне биле обављане у оквиру Св. Литургије, у којој су причешћем добијале своје коначно испуњење и печат. *Ibid*, 53-54.

⁴⁸ *Ibid*, 55.

⁴⁹ Л. Мирковић, *Православна литургија. Први општи део*, Београд 1982³, 115.

⁵⁰ *Споменица петстогодишњице Смедеревског града деспота Ђурађа*, Београд 1931, 26-27.

⁵¹ То у новије време чине Млађан Цуњак у два наврата, премда касније мења став, износећи нову тврдњу (М. Цуњак, *Археолошка истраживања унутрашњег простора цркве Успења Пресвете Богородице на старом смедеревском гробљу у току 1982. године*,

знано да место гроба деспота Ђурђа Бранковића није остало познато. О њему, наиме, не говори ниједан савремени историјски извор. Има мишљења да разлог томе лежи у могућем страху од његовог скрнављења.⁵² Тако је локална традиција сачувала причу о месту његовог вечног покоја управо у цркви Успења Пресвете Богородице у Смедереву. То предање поткрепљиво је и навод тзв. *Врдничког родослова*, извора из XVIII века. Но, већ споменута систематска археолошка истраживања унутрашњости цркве Успења Пресвете Богородице нису потврдила такву претпоставку. Зато се чини да данас готово нема могућности за такво што. Дакле, можемо са готово потпуном извесношћу рећи да првобитна функција цркве Успења Пресвете Богородице у Смедереву није била у томе да буде гробна црква деспота Ђурђа, а још мање читаве породице Бранковића.

Међутим, након свршетка археолошких истраживања унутрашњег простора ове цркве, још једна нова претпоставка изнесена је готово са снагом необориве тврдње. Млађан Цуњак, као њихов руководилац, међу откопаним гробовима посебно је истакао један, откривен у наосу цркве (гроб бр. 13, кота 89, 01 m). Ради се о скелету одрасле мушке особе, сахрањене у сандуку, чији су остаци дасака пронађени преко костију. На грудима је откривена сребрна миросаљка и фрагмент тканине, за коју је аутор устврдио да потиче од дела епископске богослужбене одежде — омофора. Око потколеница откривене су кружне бронзане копче. Из гроба потиче и једно сребрно и позлаћено дугме. Поред скелета откривени су и фрагмент жезла, стаклене чаше и боце, те керамичке посуде са урезаним крстом који су „вероватно случајно упали у гроб“.⁵³ На основу места налаза и прилога из гроба он је претпоставио да је у гробу „могао бити сахрањен епископ који је управљао смедеревском епископијом средином XV века“.⁵⁴ Поново излажући резултате ових истраживања, у монографији ове цркве исти аутор више не спомиње раније изнесену тврдњу да је део налаза (фрагмент жезла, керамичке посуде „са урезаним малтешким

Гласник ДКС 7, Београд 1983, 38; М. Цуњак, *Ископавања унутрашњег простора старе цркве у Смедереву*, Саопштења XVI, Београд 1984, 249, напомена 2), те Душан Д. Митошевић, само преузимајући образложења Љ. Петровића (Д. Д. Митошевић, *Богородичина црква на старом гробљу у Смедереву*, Смедерево 1994, 22-23), а на нивоу претпоставке и Радомир Милошевић, иако он даје и друго мишљење о њеној првобитној функцији (Р. Милошевић, *Древне светиње и храм Богородичиног Успења у Смедереву*, Смедерево 2006, 35).

⁵² О смрти деспота Ђурђа и претпоставкама о месту гроба види: М. Спремић, *Деспот Ђурађ Бранковић и његово доба*, Београд 1994, 494-496.

⁵³ М. Цуњак, *Ископавања унутрашњег простора старе цркве у Смедереву*, Саопштења XVI, Београд 1984, 255.

⁵⁴ *Ibid*, 257.

крстом“; стаклене чаше и боце) вероватно случајно упао у гроб. Фрагмент бронзаног епископског жезла, „мањих димензија, облика змајевог репа“ сада се тумачи „као знак епископског достојанства“;⁵⁵ фрагмент керамике на коме је урезан малтешки крст би „могао да представља део епископске панагије“;⁵⁶ а фрагмент стаклене чаше, с обзиром на то да је нађен у гробу где је „био сахрањен епископ“, указује да је „служила као црквени сасуд, тј. била део дрвеног путира, или означава чашу из које су се причешћивали младенци после венчања“!⁵⁷ На основу анализе гробних прилога и вертикалне стратиграфије, „укоп је датован у половину XV века“, те на основу налаза аутор претпоставља да „скелет из гроба бр. 13 представља високог црквеног достојанственика – митрополита“⁵⁸, кога потом исти одмах идентификује као митрополита Атанасија, за кога чак утврђује да се упокојио „крајем 1453. године“.⁵⁹ На основу свега тога, у закључку ове монографије М. Цуњак износи сасвим нову тврдњу да је „црква подигнута као гробна капела смедеревског митрополита Атанасија, који је сахрањен у централном делу наоса“.⁶⁰ Недавно су већ изнесене одређене сумње у извесност тврдње да се ради о гробу једног епископа, а чини се још неизвесније изгледа могућност да се ради баш о гробу смедеревског митрополита Атанасија, посебно с обзиром на чињеницу да о месту његовог гроба нема никавих историјских података.⁶¹ Сасвим оправдано, постављено је питање да ли налази дугмета од позлаћеног сребра и дела тканине, коју аутор означава као сегмент омофора, нужно морају да указују баш на споменути део епископске богослужбене одежде, на основу чега аутор поменути гроб бр. 13 у унутрашњости цркве Успења Богородичиног означава као онај у коме је „био сахрањен епископ“. Сумњу посебно наглашава и дилема да ли поменути фрагмент керамике са урезаним малтешким крстом, те фрагмент жезла, најпре споменути као „вероватно случајно упали у гроб“, а касније као један од кључних доказа за тврдњу да се ради о скелету смедеревског митрополита Атанасија,

⁵⁵ М. Цуњак – Б. Цветковић, *Црква Успења Пресвете Богородице у Смедереву*, Смедерево 1997, 47.

⁵⁶ *Ibid*, 48.

⁵⁷ *Ibid*, 50.

⁵⁸ *Ibid*, 40.

⁵⁹ *Ibid*, 42. М. Спремић у својој обимној монографији личности и времена деспота Ђурђа, смрт митрополита Атанасија одређује у 27. март 1456. године (М. Спремић, *Деспот Ђурађ Бранковић и његово доба*, Београд 1994, 494).

⁶⁰ М. Цуњак – Б. Цветковић, *Црква Успења Пресвете Богородице у Смедереву*, Смедерево 1997, 85.

⁶¹ Р. Милошевић, *Древне светиње и храм Богородичиног Успења у Смедереву*, Смедерево 2006, 83.

заиста представљају поменуте делове епископских инсигнија. Наведена недоумица око ове претпоставке добија при том готово драматичан обрт, посебно након новијег запажања Радомира Милошевића да заправо о проналаску фрагмента епископског жезла „у архиви нема таквог податка“!⁶² На основу свега реченог чини нам се да поменута теза да се првобитна функција цркве Успења Пресвете Богородице у Смедереву састојала у томе да буде „гробна капела смедеревског митрополита Атанасија“ нема основа.

Коначно, овим се до сада изнесена мишљења о првобитној функцији цркве Успења Пресвете Богородице у Смедереву готово исцрпљују. Но, постоји ипак још једно, изнесено пре нешто више од пола века, а које, посебно у светлу свега напред наведеног, као да добија на актуелности. Наиме, још је Ђорђе Мано-Зиси, у свом раду који представља први значајнији научни допринос сагледавању фреско живописа ове цркве, изнео претпоставку да је она могла првобитно имати функцију манастирске цркве.⁶³ Наводећи до тада изнета мишљења о могућем времену њеног настанка, он помиње и претпоставку Жарка Татића о томе да је грађена као гробљанска капела, додајући да је „*можда већа вероватноћа да је била манастирска црква*“. Ову своју претпоставку заснива на чињеници да је црква „*као таква позната у XVIII веку*“, а да на основу натписа урезаних у њене зидове „*има индикација да је и пре обнове 1703. г. храм био манастирски*“.⁶⁴ Како је већ наведено, он такође истовремено усваја и претпоставку Владислава Петковића о томе да су „у њега пренете, вероватно, мошти Св. Луке из Рогуса“. Претпоставци да је црква Успења Пресвете Богородице првобитно имала функцију мање манастирске богомоље враћају се и неки новији истраживачи овог споменика.⁶⁵ Овом приликом хтели бисмо, међутим, да укажемо на вест једног давно примећеног извора, насталог крајем XV века, коме, изгледа, поводом овог проблема, поново треба поклонити пажњу. Ради се о добро познатом делу Константина Михаиловића *Јаничарове успомене или Турска хроника*. Овај Србин из Островице, касније успешне каријере у елитним редовима турске војске, непосредни је сведок догађаја српске

---

⁶² *Ibid*, 83.

⁶³ Ђ. Мано-Зиси, *Стара црква на гробљу у Смедереву*, Старица II, Београд 1951, 154;

⁶⁴ Као цркву манастира Смедерева, ову богомољу помиње двадесетак година раније и Милоје Васић, не наводећи изричито да ли под тим подразумева њену првобитну функцију или чињеницу из њене касније историје (М. Васић, *Жича и Лазарица. Студије из српске уметности средњег века*, Београд 1928, 159).

⁶⁵ Р. Милошевић, *Древне светиње и храм Богородичиног Успења у Смедереву*, Смедерево 2006, 58.

историје средине XV века, о којима недуго касније, крајем истог столећа, пише у својим успоменама. Иако познат као доста слаб и непоуздан историчар, склон легендарном карактеру писања о догађајима из даље прошлости и личностима које не памти, при том често и уз утицај народног историјског предања, овај хроничар ипак са доста аутентичних историјских чињеница говори о својим савременицима, посебно о личности и времену деспота Ђурђа Бранковића, уз велико познавање реалних људи и историјских догађаја.⁶⁶ Тако он, говорећи о догађајима зидања последње српске престонице, утврђеног града Смедерева, наводи да је „*турски цар Мурат узео деспотову кћер по имену Мара*“, те да је с њом тражио да му деспот пошаље и сина.

„И посла деспот сина својега Мурату и у томе пријатељству затражи деспот од цара да му допусти да без сметње зида манастир, што му цар допусти и зарече се да му неће сметати, а уз то му допусти и да зида себи сигуран град, дајући реч да ће све то верно и ваљано одржати.“⁶⁷

На ову вест некадашњег турског јаничара српског порекла указао је већ Момчило Спремић, пишући о догађајима везаним за изградњу деспотове престонице, у свом добро познатом, обимном монографском делу.⁶⁸ Несумњиво зарад потпуно исправног, сасвим уравнотеженог промишљања историјских чињеница које ова вест доноси, уважени академик закључује, на основу тога што се у њој о зидању манастира и града говори повезано, да се тај манастир „*вероватно односи на цркву у граду или можда на цркву која је данас на смедеревском гробљу*“. Намера нам је да покушамо да, на основу изнетих до сада познатих чињеница о смедеревским средњовековним црквама, ову вест још једном сагледамо.

Наиме, уколико укажемо поверење вести овог хроничара, савременика догађаја из средине века, поставља се питање која је од познатих средњовековних смедеревских цркава могла бити поменути манастир. Тешко би се могло помислити да је, из извора и на основу археолошких истраживања позната, придворна црква, вероватно, барем у извесној мери, приватног карактера, могла уједно бити и

⁶⁶ На ову чињеницу указао је још М. Кашанин. Види: М. Кашанин, *Српска књижевност у средњем веку*, Београд 1975, 1990², 481.

⁶⁷ Константин Михаиловић из Островице, *Јаничарове успомене или турска хроника*, Београд 1986, 105.

⁶⁸ М. Спремић, *Деспот Ђурађ Бранковић и његово доба*, Београд 1994, 129.

поменути манастир. О цркви Благовештења, као катедралној цркви престоног града, такође нема спомена као о манастирској. Уз то, уколико прихватимо последњу у научној јавности изнесу гoдину њеног подизања (друга половина пете деценије XV века, тј. године непосредно пред догађај преноса моштију Св. Апостола Луке у град), зидање утврђеног града било је извесно готово сасвим окончано. Тако нам се као једина могућност идентификације у овој вести поменутог манастира са неком од данас познатих цркава чини она са црквом Успења Пресвете Богородице, смештеном данас у контекст тзв. старог градског гробља.

У прилог томе иду две чињенице. Прво, иако се у поменутој вести говори заједно о зидању манастира и града, они се ипак на изврстан начин садржински одвајају (*затражи деспот од цара да му допусти да... зида манастир... а уз то... и да зида себи сигуран град*). Можемо претпоставити да би хроничар, који је несумњиво био упознат са позицијом поменутих објеката (манастир — град), другачије помињао њихову изградњу (нпр. град са манастиром, манастир у граду, и сл.) уколико су се они и просторно поклапали, тј. уколико се тај манастир заиста налазио у оквиру самих бедема утврђеног града. Друго, о томе да је као своју првобитну функцију ова црква могла имати улогу манастирске богомоље као да говори и њена архитектура. Наиме, њене релативно скромне димензије указују на то да је она могла у потпуности одговарати сведеним потребама једне мање монашке заједнице. Коначно, о томе да је она у својој каснијој историји имала управо функцију манастирске цркве постоје бројна сведочанства.

Црква Успења Пресвете Богородице у Смедереву не помиње се у турским дефтерима из друге половине XV и прве половине XVI века. Ово би указивало на то да је можда претпостављени манастир који је уз њу постојао могао запустети у првим деценијама по турском освајању града. Но, чини се да ова црква није била изложена посебно великим разарањима током трајања турске управе над градом. Разлоге за ову сретну околност можемо тражити у чињеници њене релативне удаљености од турског насеља у бедемима града, а можда и у жељи нових освајача да преосталој хришћанској популацији освојеног града обезбеде богомољу за обављање богослужења. Тако се први помен ове цркве у турским дефтерима јавља тек у последњој четвртини XVI века, тј. у време владе турског султана Мурата III (1574-1595). У једном од њих, она се помиње управо као „*манастир Пречисте*“, са два калуђера и приходом од 212 акчи.⁶⁹ У истој функцији остала је изгледа и током

---

⁶⁹ Смедеревски дефтер No 184.

наредног века.⁷⁰ Тако га је 1680. године походио и патријарх Арсеније III, о чему сведочи један натпис угребан у зид олтарске апсиде.⁷¹ Почетком XVIII века помиње се једно Св. Јеванђеље овог „*манастира смедеревскога*“ (1701), као год и његова обнова, две године касније (1703).⁷² На картама града и његове непосредне околине, израђеним током аустријске власти над градом током XVIII века, она је такође убележена као манастир.⁷³ Такође, и извештаји канонских визитација, обављених 1732. и 1733. године, за време Митрополита београдског Викентија Јовановића, бележе постојање „*манастира Смедерево*“ који се налази управо на овом месту – према вароши, у брду ниже винограда архиепископског. Закључујемо тако, на основу свега изреченог, да данас, чини се, ипак са нешто већом извесношћу можемо помишљати да је првобитна функција цркве Успења Пресвете Богородице у Смедереву била управо та да служи као манастирска богомоља монашке заједнице у њему сабране, о чему извесне наговештаје даје једна вест познатог хроничара с краја XV века, Константина Михаиловића из Островице, као и њена функција током касније историје.

Гробље, настало касније на простору око ње, могло је тако постати од првобитног монашког гробља, које је овај претпостављени манастир несумњиво морао имати. Како је, сасвим извесно, ова првобитно, како држимо, манастирска црква, у својој каснијој историји повремено играла и улогу парохијске, хришћанска заједница за њу богослужбено везана могла је, у складу се трајном есхатолошком надом у могућност сопственог спасења једино у заједници с другима, да места свога вечног покоја тражи управо на простору непосредно крај богомоље у којој је за живота тражила спасење у Св. Литургији, служеној под њеним сводовима.⁷⁴

Поновно излагање до сада познатих чињеница околности и хронологије настанка Смедеревске тврђаве, локације и функције појединих њених садржаја, посебно сакралних објеката, као и покушај поновног преиспитивања до сада изнесених мишљења о могућој

⁷⁰ О. Зиројевић, *Цркве и манастири на подручју Пећке патријаршије до 1683. године*, Београд 1984, 185.

⁷¹ М. Валтровић, *Натписи и записи*, Старице год. II, бр. 1, Београд 1885, 25.

⁷² *Стари српски записи и натписи I*, (ед. Љ. Стојановић), Београд 1902, No 2091, 2113.

⁷³ Она је на њима означена као *Monastir Brdo, Kloster Berg, Manastirische oder Klosterberg* (Ратни архив у Бечу, планови sig. H III e 3336, H III e 3337, Ausl. III α 1No 2. Види и: Ф. Каниц, *Србија – земља и становништво од римског доба до краја XIX века I*, Београд 1985, 145, 149).

⁷⁴ О овоме види и: Р. Милошевић, *Древне светиње и храм Богородичиног Успења у Смедереву*, Смедерево 2006, 150.

првобитној функцији њене данас једине у целости очуване средњовековне хришћанске богомоље – цркве Успења Пресвете Богородице, показује сву сложеност проблема сакралне топографије последње српске позно-средњовековне престонице.

Јачим прихватањем могућности постојања средњовековног манастира ван градских бедема, идентификованог у цркви Успења Пресвете Богородице, данас на новијем градском гробљу, значењска структура сакралних топоса последње престонице српске Деспотовине добија потпунију слику. Притиснут стицајем неповољних историјских прилика да већ на самом почетку своје владавине изгуби обе дотадашње, те из тих разлога започне са зидањем своје нове престонице, утврђеног града Смедерева, деспот Ђурађ Бранковић њен простор неизоставно премрежава и симболично обележава свим тада уобичајним сакралним садржајима – придворном и катедралном црквом у самом граду, али и манастирском црквом ван његових бедема у непосредној близини. Чврсти и моћни бедеми града овим добијају споља и изнутра, посебну духовну потпору. Прибављањем велике светиње, управо моштију самог Св. Јеванђелисте и Апостола Луке, једног од четири темеља на којем, у извесном смислу, почива здање саме Цркве, и његово секуларно здање (град) са свим потребним сакралним садржајима (цркве и манастир), као да је заокружило свој духовни темељ. Нажалост, недовољан да у годинама непосредно по његовој трагичној смрти издржи и одбрани његово дело и од искушења велике неслоге и слабости његових наследника.

Dejan CRNČEVIĆ

**ON THE POSSIBLE PRIMARY FUNCTION OF THE CHURCH OF
ASCENSION OF THE HOLY MOTHER OF GOD IN SMEDEREVO**

Summary

The Church of the Ascension of the Holy Mother of God represents the only entirely preserved sacral topos of the last capital of the Serbian medieval state — the fortified city of Smederevo.

The last capital, the fortified city of Smederevo, originated after the decision by the new Serbian ruler, Đurađ Branković, in tumultuous historical circumstances of the end of the medieval Serb state, following the loss of both capitals of his predecessors — Kruševac and Belgrade. It was made of three clearly distinct parts: 1) a smaller fort — the castle (the so-called Small Town), which was primarily residential; 2) the fortified urban core (the so-called Big Town); and 3) the inhabited suburb, beyond its fortifications. However, the issue of the sacral sites of this medieval city is much more complex. The written sources (two prose works on the account of the transfer of remains of St. Luke the Apostle to Smederevo in 1453), as well as archaeological and architectural research point that there used to be two churches within the city walls — one designated as courtly, and the other, the Cathedral Church of the Smederevo Metropolitan, designated as the Archdiocese, and dedicated to the festival of Good Word, built and decorated by the Despot Đurađ Branković himself.

The third and until today the only completely preserved sacral object related to the medieval city of Smederevo, the Church of the Ascension of the Holy Mother of God, was built several hundred meters outside the city walls, at the flat terrain by the nearby heights (today known as so-called Karadorđe's Hill). Many questions related to the architectural plan of the church, as well as its earliest history, still remain unresolved. One of them regards its possible original function.

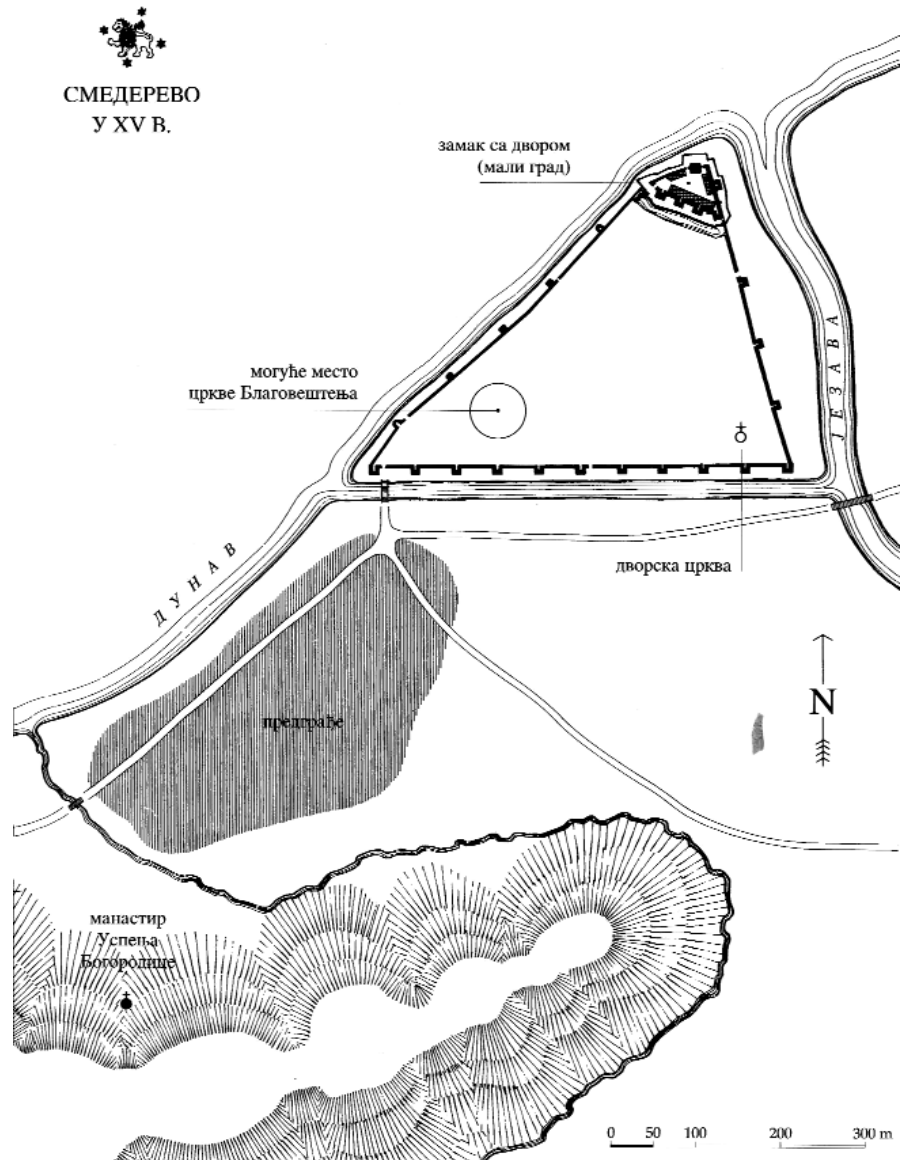
All the hitherto pronounced opinions about this problem could be rejected; these include that it could have been: 1) the same as the Cathedral Church of the Smederevo Metropolitan; 2) the church where the remains of St. Luke the Apostle were buried; 3) a chapel of the medieval cemetery; 4) the grave church of the Despot Đurađ Branković; or 5) the grave church of the Metropolitan Atanasije. A writing from Memories of a Janissary or the Turkish Chronicle, by Konstantin Mihailović, an Ostrovica Serb who later had successful career in the elite units of the Turkish Army, could provide a somewhat more precise answer

to this problem. When writing about the fortified city of Smederevo, Mihailović also mentions a request by Đurađ Branković to the Turkish Sultan, “that he be allowed to build a monastery without any interference.” Analysis of this statement in light of what we know of the facts about the sacral sites of this medieval city, its architectural grid, especially its rather small size, and the fact that it functioned as a monastery church during its later history, point that we could establish with greater certainty that the Church of the Ascension of the Holy Mother of God in Smederevo was originally built as a church of a nearby monastery.

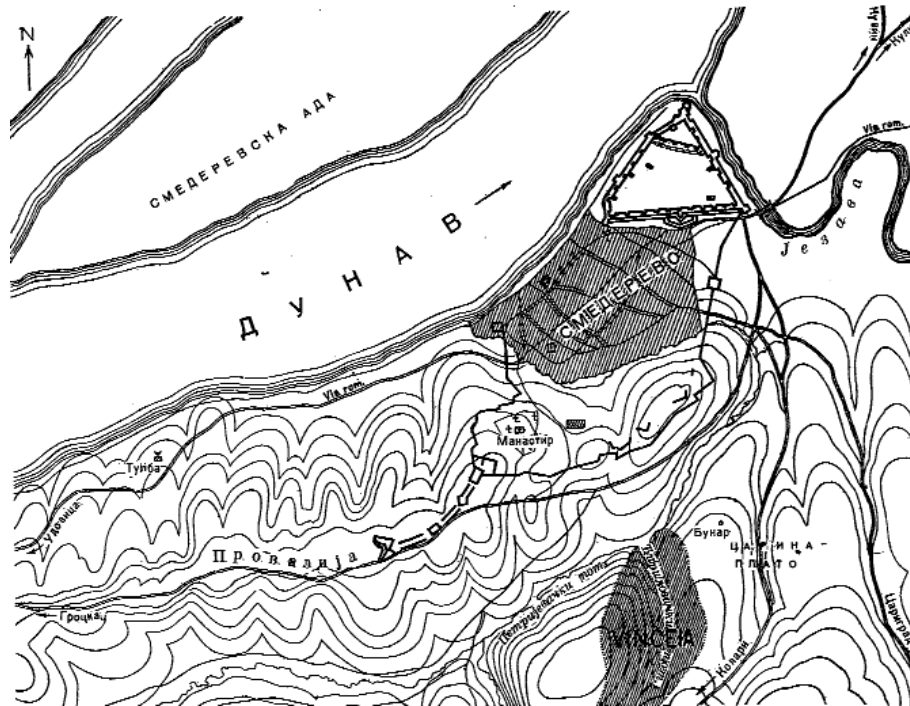
Finally, this also enables one a more complete insight into the sacral topography of the last Serbian medieval capital, the fortified city of Smederevo, made of two sacral topoi within the city walls (the court and the cathedral churches), and one beyond them (a suburban monastery).

Сл. 1, Црква Усијење Пресвете Богородице у Смедереву (фотографија: М. Станојловић)

сл. 2, Смедеревски брград у XV веку
(цртеж израдио: М. Поповић)

сл.3 План града Смедерева и околине
(XVIII век, Wiener k. und k. Kriegsarchiv)
(F. Kanitz, Srbija, zemlja i stanovništvo, Beograd 1985)